

VESNA BADURINA STIPČEVIĆ*

Apokrifna *Pasija Ivana apostola* (Passio Iohannis apostoli) u hrvatskoglagoljskom 1. Novljanskom brevijaru (1459)¹

BADURINA STIPČEVIĆ, V.: Apocryphal Passion of John the Apostle (Passio Iohannis apostoli) in the Croatian Glagolitic *First Breviary of Novi Vinodolski* (1459). *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 2, pp.257-265 (Bratislava).

Apocryphal and hagiographic works about the life and work of Christ's youngest apostle, John, appeared very early on. The 2nd-century Greek *Acts of John* (*Acta Iohannis*) were the basis of many later adaptations and compilations in oriental languages and Latin, which, in turn, had a significant influence on the development and tradition of Johannine hagiography in Western Europe. Descriptions of the apostle's life, martyrdom and death became part of the liturgical texts, including breviary lessons for his feast day. The temporale section of many Croatian Glagolitic breviaries from the 14th to the middle of the 16th century contain the text of the *Passion of John the Apostle* (*Passio Iohannis apostoli*), which is to be read on 27 December. The integral version of the Passion of John in the *First Breviary of Novi Vinodolski* (1459) contains six extensive readings, with textual parallels in Latin apocrypha about John the Apostle (*Passio Iohannis* BHL 4320, 4321; *Virtutes Iohannis*, BHL 4316). A textological analysis shows that the passion corresponds to Croatian Glagolitic breviaries of the southern, Zadar-Krbava group. The Passion of John the Apostle in the *First Breviary of Novi Vinodolski* holds a unique position among apocryphal apostolic texts of the Croatian Glagolitic tradition.

Passions of the Apostles, Hagiography, Croatian Glagolitic Literature, John the Apostle, Croatian Glagolitic breviaries

1. Apokrifi o apostolima u hrvatskoj srednjovjekovnoj literaturi

O apostolima su napisana i sačuvana brojna apokrifna i hagiografska djela, iako je u kanonskim biblijskim tekstovima sačuvano malo podataka o životu i djelovanju prvih Isusovih učenika. Najstarija apokrifna *Djela apostolska*, koja su uz povijesne sadržaje o Isusovim učenicima sadržavala i legendarne opise, nastala su tijekom 2. i 3. stoljeća. Ovi su se apokrifi vrlo brzo tematski proširili, bili su vrlo čitani, slušani i prepisivani, i u srednjem vijeku postojala je o svakom apostolu i njegovu misionarskom djelovanju apokrifna ili hagiografska priča.²

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti sačuvan je veći broj tekstova, potpunih ili fragmentarnih, koji sadrže apokrifna ili hagiografska djela o apostolima. Osobito starinom odlikuju se *Djela Pavla i Tekle*, potvrđena u glagoljskom odlomku iz 13. stoljeća,³ a iz istoga su vremena i glagoljska Pseudo-Prohorova *Djela Ivanova*.⁴ U glagoljskim *Pazinskim fragmentima*

* Prof. PhDr. Vesna Badurina Stipčević, znanstvena savjetnica u trajnom izboru, Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10000 Zagreb, Hrvatska, ORCID: 0000-0002-4632-2561, vesna.stipcevic@stin.hr.

¹ Rad je nastao u okviru projekta CroHagio Staroslavenskoga instituta.

² Usp. Rose, E.: *Virtutes apostolorum: origin, aim, and use*. In: *Traditio*, 2013, 68, s. 57-96.

³ Tekst je tekstološki i kritički obradila te objavila Grabar, B.: *Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi*.

⁴ *Djela Pavla i Tekle*. In: *Radovi Staroslavenskoga instituta*, 1972, 7, s. 5-30.

⁴ Usp. Petrović, I.: *Krčki pasional iz 13. stoljeća*. In: *Slavia*, 2010, 78, s. 425-436.

iz početka 14. stoljeća te u dvama glagoljskim zbornicima, u *Berčićevu zborniku 5* iz 15. stoljeća i u *Tkonskom zborniku* iz 16. stoljeća, nalazi se apokrifna priča o doživljajima apostola Andrije i Mateja među ljudožderima.⁵ Pod naslovom *Čtenije svetago Andreje apustola* čita se apostolski roman *Djela apostola Petra i Andrije* u glagoljskom *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća.⁶ Osim glagoljskih apokrifnih *Djela apostolskih* u hrvatskoj književnosti postoje i ćirilski *Djela apostola Tome* u dubrovačkom zborniku *Libro od mnozijek razloga* (1520).⁷

U mnogim glagoljskim brevijarima sačuvane su lekcije apostolskih pasija.⁸ U hrvatskoj glagoljskoj književnosti potvrđena je *Pasija svetoga Andrije apostola* u sanktoralu devetnaest hrvatskoglagoljskih brevijara iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća, koji sadrže oficije za mjesec studeni.⁹ Glagoljska muka je skraćeni prijevod latinskoga spisa *Epistula presbyterorum et diaconorum Achaiae* (BHL 428) iz 6. stoljeća i sadrži osnovne dijelove fabule koja opisuje Andrijino mučenje. U dva glagoljska brevijara, *Brevijaru Vida Omišljanina* (1396) i u 2. *Novljanskom brevijaru* (1495), nalaze se tekstovi *Pasije apostola Jakova starijeg* (*Jacobus Maior, apost., filius Zebedaei, frater Johannis, Passio*, BHL 4057). Glagoljske lekcije koje opisuju čudesno obraćenje vrača Hermogena podudarne su tekstu u Pseudo-Abdijinom djelu *Apostolicae Historiae: Liber quartus*.¹⁰ *Pasija apostola Filipa* nalazi se u oficiju na svečev blagdan, 1. svibnja, u sanktoralu osamnaest brevijara. Na tragu latinske tradicije Filipovih pasija nastali su hrvatskoglagoljski tekstovi. Tekstološkom usporedbom latinskih i glagoljskih pasija utvrđeno je da brevijarski tekstovi prevode dio apokrifne *Vita b. Philippi apostoli* (BHL 6816), koja sadrži apostolovu borbu sa zmajem.¹¹ Glagoljski *Životopis i pasija Jakova apostola mlađeg* nastali su na temelju Jeronimove apostolove biografije (BHL 4087) i sadrže opis života Jakova, jeruzalemskoga biskupa i njegovu mučeničku smrt.¹²

⁵ Tekst u *Pazinskim fragmentima* identificirala je i objavila Nazor, A.: Još glagoljskih Pazinskih fragmenata iz početka XIV. stoljeća. In: Slovo, 2010, 60, s. 575-608. Apokrifne u *Berčićevu zborniku 5* i u *Tkonskom zborniku* tekstološki i kritički obradila te objavila Grabar, B.: Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi: 1. Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera. 2. Djela apostola Petra i Andrije. In: Radovi Staroslavenskog instituta, 1967, 6, s. 186-200. Tekst iz *Tkonskoga zbornika* objavili i Strohal, R.: Stare hrvatske apokrifne priče i legende. Bjelovar: Tisak i naklada Lav. Weiss, 1917, s. 43-47 i Sambunjak, S.: Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća. Tkon: Općina Tkon, 2001, s. 151-157. Apokrif iz *Berčićeva zbornika 5* objavljen i u Štefanić, V. i suradnici: Hrvatska književnost srednjega vijeka. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 1. Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1969, s. 133-137, te u izdanju zbornika, usp. Vialova, O. S.: Glagoljski zbornik XV. st., Ruska nacionalna biblioteka, Zbirka Ivana Berčića, f. 67, Berč. br. 5. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, 2016.

⁶ Tekst je identificirala i objavila Grabar, B.: Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi, c. d., s. 200-206. Tekst je izdan i u Štefanić, V. i suradnici: Hrvatska književnost srednjega vijeka, c. d., s. 138-141.

⁷ Tekst je objavljen u Jagić, V.: Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa. In: Starine JAZU, 1873, 5, s. 69-108 i Žagar, M. (priř.): Libro od mnozijek razloga. 1520. Svezak 1. Preslik izvornika. Svezak 2. Latinički prijepis s komentarima. Zagreb: Matica hrvatska, 2020, s. 156-162.

⁸ Usp. Fališevac, D.: Hrvatska srednjovjekovna proza. Književnopovijesne i poetičke osobine. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980, s. 56; Hercigonja, E.: Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti. II. Zagreb: Liber, Mladost, 1975, s. 349; Badurina Stipčević, V.: Apocryphal Passions of the Apostles in Croatian Glagolitic Texts. In: Studia Philologica Valentina, 2020, 22 (19), s. 1-11.

⁹ Tekstovi *Pasije svetoga Andrije apostola* tekstološki su obrađeni i objavljeni u Badurina Stipčević, V.: Hrvatskoglagoljska Muka svetoga Andrije apostola. In: Slovo, 2010, 60, s. 41-71.

¹⁰ Tekstovi *Pasije apostola Jakova starijeg* tekstološki su obrađeni i objavljeni u Badurina Stipčević, V.: Apocryphal Passion of James the Apostle in Croatian Glagolitic Breviaries. In: Savova, V. – Trifonova, I. – Petrov, I. – Petkov, Iv. (eds.): Sapere aude: Sbornik v čest na prof. dri. Iskra Hristova-Šomova. Sofia: Universitetsko izdatelstvo sv. Kliment Ohridski, 2019, s. 74-80.

¹¹ Tekstovi *Pasije apostola Filipa* obrađeni su i izdani u Badurina Stipčević, V.: Hrvatskoglagoljski brevijarski tekstovi apokrifne pasije apostola Filipa. In: Diddi, C. (ed.): Polyhistor. Scripta slavica Mario Capaldo dicata. Moskva – Rim: Izdatel'stvo Indrik, 2015, s. 37-44.

¹² Tekstovi *Pasije apostola Jakova mlađeg* tekstološki su obrađeni i objavljeni u Badurina Stipčević, V.: Jeronimov Životopis Jakova apostola mlađeg u hrvatskoglagoljskim brevijarima. In: Croatica, 2020, 64 (XLIV), s. 17-23.

2. Ivan apostol i evanđelist u biblijskoj i liturgijskoj tradiciji

Ivan evanđelist (Johannes Evangelista) najmlađi je od Kristovih apostola i brat sv. Jakova starijeg. Često se spominje u novozavjetnim spisima, a najpoznatiji je po evanđelju koje je napisao, po trima poslanicama i po Apokalipsi. Jedini je od učenika bio prisutan, zajedno sa trima Marijama, kod Isusova raspeća i tada mu je Isus povjerio svoju majku. Rani povijesni i apokrifni izvori nadopunjuju biblijske podatke. Spominju da je Ivan Evanđelist putovao propovijedajući evanđelje Judejom i Malom Azijom, gdje je osnovao sedam crkava. Kasnije se nastanio u Efezu, gdje je izdržao progonstvo za cara Domicijana, koji ga je pokušao dvaput pogubiti. Prema legendarnoj tradiciji, car je naredio da Ivan popije otrovano vino, iz kojega je, kad je Ivan uzeo čašu, izašla zmija, a drugom zgodom Ivan je bio bačen u kotao vrelog ulja, ali je ostao neozlijeđen. Nakon toga je protjeran na otok Patmos, gdje je napisao Otkrivenje. Smatra se da je preminuo prirodnom smrću u dubokoj starosti oko 100. g. za vrijeme cara Trajana u Efezu.¹³ Ikonografski je prikazan kao apostol ili evanđelist, glavni mu je atribut orao, znak uzvišena nadahnuća, i knjiga.

O životu i misioniranju apostola Ivana nastala su vrlo rano apokrifna i hagiografska djela, a najstarija i najznačajnija su grčka *Djela Ivanova* (*Acta Iohannis*) napisana sredinom ili krajem 2. st. i potvrđena u brojnim rukopisima, prijevodima, kao i grčka *Pseudo-Prohorova Djela Ivanova* iz 5. st. Iz jezgre ovih djela nastale su mnoge kasnije prerade i kompilacije na orijentalnim jezicima, latinskom i zapadnoeuropskim jezicima. U ranom srednjem vijeku postojali su latinski prijevodi *Djela Ivanovih*, a na temelju njih su nastala dva istaknuta apokrifna teksta o Ivanu apostolu, Pseudo Melitova *Passio Iohannis auctore Pseudo-Mellito* (5./6. st.) i *Virtutes Iohannis* (dio zbirke *Virtutes apostolorum*, 6. st.).¹⁴ Ovi su spisi značajno utjecali na razvoj i tradiciju Ivanove hagiografije u Zapadnoj Europi, a tekst o životu i martiriju apostola i njegovoj smrti ušao je u liturgiju na njegov blagdan, između ostaloga i u obliku brevijarskih lekcija.¹⁵ U srednjovjekovnoj hrvatskoglagoljskoj književnosti sačuvan je fragmentarni tekst Pseudo-Prohorovih *Djela Ivanovih* iz 13. stoljeća koji pripada grčkoslavenskoj tradiciji i sadrži opis boravka apostola Ivana u Efezu, prije progona na otok Patmos.¹⁶ Latinskoj pak tradiciji Ivanovih hagiografskih tekstova pripadaju brevijarske glagoljske pasije.

3. Pasije Ivana apostola u hrvatskoglagoljskim brevijarima

Tekst *Pasije Ivana apostola* čita se u temporalu hrvatskoglagoljskih brevijara na 27. prosinca. Hrvatskoglagoljska *Pasija apostola Ivana* potvrđena je u temporalu dvadeset i jednog brevijara, koji potječu iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća, kronološkim redom: *Vrbnički brevijar* (*Vb₁*), *Padovanski brevijar* (*Pad*), *Vatikanski brevijar Illirico 5* (*Vat₅*), *Pašmanski* (*Pm*), *Brevijar Vida Omišljanina* (*VO*), *Oxfordski brevijar-misal* (*Oxf*), *Dragučki brevijar* (*Drag*), *Metropolitanski* (*MR₁₆*), *Moskovski* (*Mosc*), *1. Novljanski brevijar* (*N₁*), *Mavrov* (*Mavr*), *Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19* (*Vat₁₉*), *Vatikanski brevijar Illirico 10* (*Vat₁₀*), *Vinodolski brevijar* (*Vinod*),

¹³ Cf. Spadafora, F.: Giovanni Evangelista, apostolo, santo. In: Bibliotheca sanctorum, vol. VI. Roma: Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, col. 757-797; Restle, M.: Johannes der Evangelista. In: Lexicon des Mittelalters, vol. V. Stuttgart – Weimar: Metzler Verlag, s. 527-529.

¹⁴ U starijoj literaturi bilo je prihvaćeno da je zirkla *Virtutes apostolorum* nastala u 6. st., dok novija istraživanja pokazuju da je nastala u 8. st., usp. Rose, E.: *Virtutes apostolorum: origin, aim, and use*. op. cit., s. 91-92.

¹⁵ Junod, E. – Kaestli, J.-D.: *Acta Iohannis*, Corpus Christianorum, Series Apocryphorum, vol. 2. Turnhout: Brepols, 1983, s. 109-110. O apokrifnim djelima u liturgiji usp. Rose, E.: *Ritual Memory. The Apocryphal Acts and Liturgical Commemoration in the Early Medieval West* (c. 500–1215). Leiden – Boston: Brill, 2009, s. 23-78.

¹⁶ Usp. Petrović, I.: *Djela apostola Ivana u hrvatskoj glagoljskoj književnosti srednjega vijeka*. In: Dürriegl, M.-A. – Mihaljević, M. – Velčić, F. (eds.): *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija, 2004, s. 209-212.

2. *Novljanski brevijar* (N_2), *Brevijar Arhiva S. Petra u Rimu* (SP), *Brevijar Britanskog muzeja* (Brit), 2. *Beramski brevijar* (Ber_2), *Prvotisak brevijara* (PtBr), *Baromićev* (Bar) i *Brozićev brevijar* (Broz).¹⁷

Brevijarske lekcije razlikuju se u duljini teksta Ivanove pasije. Cjelovit apokrifni tekst u kojemu su opisani svi događaji iz Ivanova života i djelovanja te naposljetku apostolova smrt u Efezu, nalazi se u hrvatskoglagoljskom prijevodu u devet brevijara: Vat₁, VO Drag Mosc N_1 , Vinod N_2 , Brit Ber_2 . U ostalim brevijarima sačuvano je znatno manje sadržaja pasije.

4. Pasija Ivana apostola u I. *Novljanskom brevijaru*

4.1. *I. Novljanski brevijar* iz 1459. godine pisan je na pergameni uglatom glagoljicom i sastavljen od dva dijela; prvom dijelu (ff. 1-374, vel. 36x28cm) naknadno je privezan drugi (ff. 375-466) manjega formata. Prvi dio brevijara napisao je kapelan Juraj za crkvu sv. Kuzme i Damjana u Novom Vinodolskom i u opširnime kolofonu ispisao je mnoge pojedinosti važne za rukopise i povijest toga mjesta.¹⁸ Brevijar se danas čuva na tri mjesta: u Župnom uredu u Novom Vinodolskom (bez signature; 466 listova), u Arhivu HAZU u Zagrebu (sign. *Fragm. glag.* 95; *Fragm. glag.* 97; 5 listova s kolofonom i 2 lista iz drugog dijela), te u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (sign. G-1; 6 listova kalendara).

Tekstovi ovoga brevijara bili su predmetom istraživanja više književnih povjesničara i tekstologa, koji istaknuli da se tekstovi razlikuju u odnosu na druge glagoljske i odlikuju jedinstvenošću. Takva je primjerice *Knjiga o Juditi*, za koju je J. Hamm zaključio da ju je pisac Juraj kreativno sastavio iz dvaju različitih izvora.¹⁹ I *Knjiga o Joni* u potpunom je obliku sačuvana u *I. Novljanskom brevijaru* i u još samo dvama brevijarima.²⁰ Jedinstvenoga su sadržaja i veće duljine u ovome brevijaru i *Pasija sv. Mavra Porečkog*, *Legenda iz Patrasa*, *Legenda o sv. Antunu Opatu*, *Translacija svetog Jeronima* i apokrif *De conceptione Mariae*.²¹

4.2. Apokrifni tekst o apostolu Ivanu u *I. Novljanskom brevijaru* (ff. 25r-28v) sadrži šest opširnih čitanja za koje se mogu naći tekstualne paralele u latinskim apokrifima o apostolu Ivanu, i to u *Passio Iohannis auct. Pseudo-Mellito* (BHL 4320),²² zatim u verziji *Passio Iohannis. Recensio Interpolata* (BHL 4321), koju nalazimo u izdanju Boninusa Mombritiusa, *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*,²³ kao i u djelu *Virtutes Iohannis* (BHL 4316).²⁴ Na mnogim mjestima spo-

¹⁷ U istraživanju glagoljskih tekstova koristim fotokopije glagoljskih spomenika pohranjene u Knjižnici Staroslavenskog instituta i digitalnu bazu: Čunčić, M. – Magdić, A. – Mokrović, Lj.: Računalni program 'Izvori' Staroslavenskog instituta <http://izvori.stin.hr>. Usp. i Petrović, I.: Djela apostola Ivana u hrvatskoj glagoljskoj književnosti srednjega vijeka. c. d., s. 221-222.

¹⁸ Usp. Vajs, J.: Nejstarší breviář hrvatsko-hlaholský. Praha: Nákladem Král. České společnosti náuk, 1910, s. XXI-XXV; Nazor, A.: Glagoljski rukopisi s vinodolskog područja. In: *Novljanski zbornik*, 1995, 3, s. 44.

¹⁹ Hamm, J.: Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima. In: *Radovi Staroslavenskog instituta*, 1957, 3, s. 103-201.

²⁰ Ribarova, Z.: Knjiga proroka Jone. In: *Slovo*, 1987, 37, s. 123-159.

²¹ Petrović, I.: Sv. Mavro Porečki u latinskoj i hrvatskoglagoljskoj hagiografskoj tradiciji. In: *Croatica*, 1996, 42-44, s. 347-374; Badurina Stipčević, V.: Legenda de Patras (Legenda o sv. Antunu Opatu) u hrvatskoglagoljskim brevijarima. In: *Ricerche slavistiche*, 2004, 2 (XLVIII), s. 5-28; Badurina Stipčević, V.: Le Vite e la Traslazione di San Girolamo nei testi croato-glagolitici. In: *Zgodovinski časopis*, 2021, 75, 3-4, s. 328-340; Badurina Stipčević, V.: The Gospel of Pseudo-Matthew in Croatian Glagolitic Texts. In: *Palaeobulgarica*, 2022, XLVI, 4, s. 165-182.

²² Fabricius, J. A.: *Codex apocryphus Novi Testamenti*. III. Hamburg: Apud Christianum Herold, 1743, s. 604-624; Usp. BHL: *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, t. I, Bruxelles, 1898-1899. 687 s.; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, t. II, Bruxelles, 1900-1901. 1304 s.

²³ Mombritius, B.: *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*. T. II. Paris: Apud Fontemoing et socios, 1910, s. 55-61.

²⁴ Junod, E. – Kaestli, J.-D.: *Acta Iohannis*, op. cit., s. 798-834; Fabricius, J. A.: *Codex apocryphus Novi Testamenti*. Hamburg: Vidua B. Schilleri & Kisneri, 1703, s. 531-590. Za latinske izvore koristim recentnu bibliografiju: Burke, T. – Brandon W. H.: *Apostolic Histories (Virtutes apostolorum)*. e-Clavis: Christian Apocrypha: <https://www.nasscal.com/e-clavis-christian-apocrypha/apostolic-histories-virtutes-apostolorum/>.

menuti latinski izvori imaju slične usporedne tekstove.²⁵ Glagoljski se tekst dobro podudara sa svim latinskim izvorima, ali su jasnije podudarnosti s Pseudo-Melitovom *Passio Iohannis*, osobito s „interpoliranom“ verzijom, primjerice u epizodi o kažnjavanju apostola Ivana bacanjem u vruće ulje (2. čitanje), koju sadrži samo ova verzija tekstova *Passio Iohannis*. Isto tako kroz cijeli glagoljski tekst mogu se pratiti paralele i s apokrifnim tekstom *Virtutes Iohannis*, a izvor za legendu o obraćenju mladoga razbojnika iz glagoljskog 1. čitanja možemo pronaći samo u *Virtutes Iohannis*.

Glagoljske lekcije sadrže slijedeći sadržaj, a uputnice na latinske paralele nalaze se u zagradi:

1. čitanje: Ivan apostol je za vrijeme cara Domicijana prognan iz Efeza, gdje je bio u misiji, na otok Patmos, gdje piše Apokalipsu. Kada su cara Domicijana u Rimu ubili, Ivan se vratio u Efez i nastavio propovijedati Kristovu vjeru. (*Passio Iohannis*, 1. cap; *Virtutes Iohannis*, 2. cap.) Opširno je opisana legenda o mladom razbojniku, odmetniku u planinama oko Efeza, na kojega je Ivan utjecao da se pokaje i obrati. (*Virtutes Iohannis*, 3. cap.)

2. čitanje: Pripovijeda se kako je u Efezu za vladavine cara Domicijana uhićen apostol Ivan. Nije se htio odreći Krista, osuđen je da bude uronjen u kotao s vrućim uljem, iz kojega izlazi neozlijeđen. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 55; *Virtutes Iohannis*, cap. 1.). Napisano je dalje, kao i u 1. čitanju, da je prokonzul poslao apostola Ivana na otok Patmos, da se Ivan nakon Domicijanove smrti vratio u Efez, i dalje propovijedao i činio mnoga dobra djela i čudesa. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 55; *Virtutes Iohannis*, 2. cap.) Apostol je čudesno oživio mrtvu Druzijanu, koja je bila vjerna Kristovu i Ivanovu učenju, ali je umrla prije nego se apostol vratio u Efez. Rođaci i siromašni narod mole apostola za njezin život. Ivan joj zapovijeda da ustane i pođe u svoj dom. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 56). Epizoda o filozofu Kratonu (Kritonu) koji je da bi pokazao prezir prema bogatstvu nagovorio dvojicu bogatih ljudi da javno razbiju svoje bisere. Ivan se usprotivio rekavši da je bolje podijeliti bogatstvo siromašnima, nego ga uništiti. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 56; *Virtutes Iohannis*, 5. cap.)

3. čitanje: Apostol sastavlja razbijene bisere, a filozof Kraton i bogataši, koji su svoje blago razdijelili siromašnima, spašeni su i pokršteni. Sve veće mnoštvo vjernika slijedi Ivana apostola, a dvojica uglednih Efežana, Atikus i Eugenije, prodaju sva dobra i razdijele siromašnima. Vidjevši svoje slugu u skupim haljinama, požalili su što su se odrekli bogatstva. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 56-57; *Virtutes Iohannis*, 5. cap.)

4. čitanje: Apostol vraća blago Efežanima, tako što je pretvorio šibe i kamenje, koje su mu donijeli, u zlato i bisere. Poučava o ovozemaljskom i nebeskom životu na mnogim slikovitim primjerima. Donose mrtvog mladića Stakteusa i mole da ga oživi kao i Druzijanu. (*Passio Iohannis*, *Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium*, *Iohannes Apostolus*, 57; *Virtutes Iohannis*, 5. i 6. cap.)

5. čitanje: Uskrsli Stakteus pripovijeda o strahotama pakla koje je vidio dok je bio mrtav i koje čeka dvojicu pohlepnih Efežana koji su izgubili kraljevstvo nebesko. Oni uplašeni plaču i opet mole apostola oprost od Krista. Apostol ih spašava: zlato se opet pretvara u šiblje, a biserje u morske kamenčiće. Glas o apostolu Ivanu širio se Azijom, i mnogi su se pogani obratili, preko 12 000 ljudi pokršteno je, a njihovi hramovi se srušili. (*Passio Iohannis*,

²⁵ Prema novijim istraživanjima moguće je da su zbirke *Passiones apostolorum* i *Virtutes apostolorum* pripadale istoj skupini tekstova, usp. Rose, E.: *Virtutes apostolorum: origin, aim, and use*. op. cit., s. 58-59.

Recensio interpolata: Mombritius, *Sanctuarium, Johannes Apostolus*, 58; *Virtutes Iohannis*, 7. i 8. cap.) Poganski svećenik Aristodem je ljut i traži od apostola nove dokaze o moći Kristovoj. (*Passio Iohannis, Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium, Johannes Apostolus*, 59; *Virtutes Iohannis*, 8. cap.)

6. čitanje: Aristodem nudi apostolu da pije iz otrovane čaše, nakon što su iz nje pila dvojica osuđena na smrti i odmah preminula. Apostol se moli Kristu, popije otrov i ostaje živ. Prebaci svoju odjeću preko dvoje otrovanih i oživi ih. Aristodem i svi uz njega se pokrštavaju. Grade u čast apostolu Ivanu baziliku, u kojoj će biti pokopan. (*Passio Iohannis, Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium, Johannes Apostolus*, 59-60; *Virtutes Iohannis*, 8. cap) U dobi od 99 godina Ivanu se prikazuje Isus Krist i nagoviješta mu skorbu smrt. Apostol na Uskrsnu nedjelju izgovara svoju posljednju misu, preporuča Bogu svoju crkvu i puk. Moli učenike da mu iskopaju grob kraj oltara, spušta se obasjan svjetlošću i traži da se grob zatvori. Iz groba poteče nebeska mana. (*Passio Iohannis, Recensio interpolata*: Mombritius, *Sanctuarium, Johannes Apostolus*, 60; *Virtutes Iohannis*, 9. cap.).

4.3. Zanimljive su usporedbe *Pasije Ivana apostola* u 1. *Novljanskom brevijaru* s drugim brevijarskim tekstovima. Sadržaj 1. čitanja pasije, u kojima je opisano obraćenje mladog odmetnika, sadrže još samo dva brevijara, najstariji *Vb₁* iz 13-/14. st. i *PtBr* iz 1491. S druge strane, ako se usporede cjeloviti tekstovi pasija, vidljivo je da se pasija u *N₁* tekstološki podudara s *Vat₅*, *Mosc* *N₂*, koji pripadaju južnoj, zadarsko-krbavskoj skupini brevijara, a razlikuje od brevijara sjeverne, krčko-istarske skupine, *VO Drag Vinod Brit Ber₂*.²⁶ Primjetna je u tekstološkim razlikama među brevijarskim pasijama bolja podudarnost korištenih latinskih paralela s glagoljskim tekstovima u brevijarima sjeverne, krčko-istarske skupine *VO Drag Vinod Brit Ber₂*, nego s brevijarskim tekstovima *N₁*, *Vat₅*, *Mosc* *N₂*. Navodimo izabrane primjere:²⁷

2. čitanje: Vidê b(la)ž(e)ni iv(a)нъ . narod' plačući se ee i r(ê)še emu *N₁* *Vat₅* *Mosc* *N₂*] b(la)ž(e)ni že iv(a)n' vidê plačuće se ubogie · rodъ i v'dovice vkupъ sъ sir(ota)mi · vъpiûče g(lago)lûče · s(ve)ti iv(a)ne ap(usto)le *VO Drag Vinod Brit Ber₂*] *videns flaentes pauperes et parentes ac viduas simul cum orphanis clamantes et dicentes : sancte Johannes apostole ...;*

2. čitanje: êže tvoihъ učeni poslušauć' h(гѣst)a radi mnoga dobra tvoraše . niče milûči *N₁* *Mosc* i t'voihъ učeni pos'lušaući za ime h(гѣst)ovo mnoga b'laga tvoraše . niče milûči *Vat₅* *N₂*] êže s(ve)tih' tvoih' učeni poslêduûči vse ni pitêše *VO Drag Vinod Brit Ber₂* (*Drusianam efferimus*) *quae sanctis tuis monitis obtemperans nos omnes alebat : et quotidie desiderabat redditum tuum;*

2. čitanje: Vstani na nozi t'voi i vrati se v' domъ tvoi . i svoi (p)rimi obêdъ *N₁* *Mosc* Vstani na nozi s'voi i vzvrati se v' domъ s'voi . i s'tvori mi obêdъ *Vat₅* Vstani na nozi t'voi i vzrati se v' domъ t'voi . i s'tvori mi obêdъ *N₂*] vstani vzvrati se nogama tvoima v dom' tv(o)i · i ugotovai mi obêdъ *VO Vb₁* *Drag Ber₂*] *Surge et pedibus tuis revertere domum tuam : et para mihi refectionem;*

2. čitanje: Vsi že lûdi vidêvše sie . i prosl(a)više b(og)a i rêsnago r(a)ba ego Iv(a)na ap(usto)la *N₁* *Vat₅* *Mosc* *N₂*] bis(тъ) že vъpl' lûdi mnog' g(lago)lûčih' · edin' b(og)ъ egože propovêdaet' iv(a)нъ · edinъ rêsnî g(ospod)ъ sp(a)sъ h(гѣst)ъ *VO Vb₁* *Drag Ber₂*] *Factus est clamor populi*

²⁶ Tandarić, J. L.: Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, 1993, s. 31-35.

²⁷ U latiničnoj transliteraciji glagoljskog teksta upotrijebljena su pravila koja provodi Staroslavenski institut u svojim izdanjima. Tako je za slovo Ѣ uzeto j, za znak Ѣ ŭ, za znak Ѣ ê, za štapić kao znak poluglasa stoji ѣ i za znak ' stoji apostrof. Kraćene su riječi razriješene u okruglim zagradama (). U transliteriranom tekstu ostavljena je izvorna interpunkcija glagoljskih tekstova, a velika slova ostavljena su kao u glagoljskim tekstovima.

per tres horas dicentis : Unus deus : quem praedicat Johannes, unus est dominus Iesus Christus;

3. *čitanje*: I t(a)ko mnozi načeše vêrov(a)ti i pristaêti učeniû b(la)ž(e)n(a)go Iv(a)na ap(usto)la N₁ Vat₅ Mosc N₂] tako že načeše mnozi narodi pristaêti ap(usto)lu VO Drag Vinod Brit Ber₂] *coepit infinita turba credentium adhaerere apostolo;*

3. *čitanje*: Тьгда d'va ot' grada Epesa ... i poslêdov(a)hota ap(usto)la êmože idetъ . Pridosta v grad' Per'gamъ N₁ Vat₅ Mosc N₂] togda dva čystna muža grada · epešъska ... poslêdovašeta ap(usto)la · êmože ače idêaše · propovêdae sl(o)vo g(ospod)ne · priklûči že se ima vhoditi v grad' eter' naricaemi per'gam' VO Drag Vinod Brit Ber₂] *duo fratres honorati civitatis ephesiorum ... sequebantur apostolum per civitates euntem et verbum dei praedicantem. Contigit autem ut intrantes urbem Pergamum ...;*

3. *čitanje*: Viû izmêniv'sha lice vaû . êk(o) h(rъst)a r(a)di imênie vaû razdasta ničimъ N₁ Vat₅ Mosc N₂] viždû vi umi iz'mên'sha i lica · êko učenje g(ospod)a is(u)h(rъst)a naslêduûča imêniê svoê ničim' razdaêsta VO Drag Vinod Brit Ber₂] *Video vos et animos vestros mutasse et vultus propter hoc : quod doctrinam domini mei secuti omnia quae habere potuistis pauperibus erogastis;*

3. *čitanje*: I p(o)v(e)lê ima . ž. (=7) d(a)ni hod(i)ti po vse zlatari i biser'niki iskusiti siê N₁ Vat₅ Mosc N₂] i povelê ima ap(usto)lъ · sedъm' dni hoditi po zlatariri (!) · i biserniki · iskusiti čistotu zlata togo · i biseru toû VO Drag Vinod Brit Ber₂] *Tunc dicit eis apostolus : per septem dies ite per aurifices et gemmarios et dum probaveritis verum aurum et veras gemmas;*

4. *čitanje*: êko i cvetъ polski . iže procvitaetъ i p(a)ki uvedaetъ . i abie usiše N₁ Vat₅ Mosc N₂] êkože cvêt' · iže vonû vkupъ sъsiloû êvlaet' · i abie usišet' VO Drag Vinod Brit Ber₂] *sicut rosa quae dum odorem pariter et ruborem ostendit repente marcescit;*

4. *čitanje*: Êk(o)že D(a)vi(d)ъ r(e)če ... Svêtъ slnca luni i zvezdъ . b(o)g(a)tu i ub(o)gu edinako estъ . i kaple dažda . i dvari cr(ê)kve N₁ Vat₅ Mosc N₂] êkože d(u)hъ s(ve)ti pr(oro)kom' g(lago)let' ... svêt' slъn'čni i lun'ni · i zvêzdni · bogatu · i ubogu edinakъ est' · razmêšenie aera · i d'žda kaple · dvъri cr(ê)kve VO Drag Vinod Brit Ber₂] *omnino nescitur dicente spiritu sancto per prophetam ... Splendor solis diviti et pauperi aequalis est. Similiter lunae lumen et syderum. Aeris quoque temperies et pluviarum guttae, ecclesiae ianua;*

5. *čitanje*: ne vêdê t'vorca vs(ê)hъ i ap(ustol)ъ vêr'nihъ N₁ Vat₅ Mosc N₂] ne vêdi tvorca tvoego · sučago tvorca v'sačъskih' · i sp(a)sitela vêrni' VO Drag Vinod Brit Ber₂] *nescisti creatorem tuum, nescisti salvatorem omnium, nescisti amicum verum;*

5. *čitanje*: Vsta mrtvi i pokloni se ap(usto)lu . i načet' s'varati i stuždati eû . i vzvêsti ima kaku sl(a)vu ostavista i vsaku muku gredeta ače ne obratita se N₁ Vat₅ Mosc N₂] abie že vskrъsъ staktêi pokloni se ap(usto)lu · i načet' svarati attêka i evjêniû · povêdae ima kaku sl(a)vu otpustista · i kaku različnu muku priêti imata · ače ne obrati ta se VO Drag Vinod Brit Ber₂] *Tunc exurgens Stactus adoravit apostolum, et coepit increpare discipulos eius dicens, .. quantam gloriam amiserunt, et quantam incurrerint poenam;*

5. *čitanje*: Тьгда idoloč'taci vzložiše na нь . nêkoû parnu rič' . êm'se i nuêhu i pokloniti se idolomъ N₁ Vat₅ Mosc N₂] togda idoloč'tъci · vzložiše na нь eteru pъr'nuû rêčъ · i emše i vлъčahu i k' cr(ê)kvi svoei · pokloniti se idolom' VO Drag Vinod Brit Ber₂] *ut cultores idolum excitarent seditionem, ex quo factum est, ut Iohannem traherent ad templum Dianae, et urgerent eum sacrificiorum offerret.*

5. *čitanje*: Aristodim' že et(e)ръ žr'lačъ idolski . naplni se êrosti i bêsъ vnide vanъ i vz'dviže bran' v l(û)d(ê)hъ lûdi na lûdi N₁ Vat₅ Mosc N₂] aristodim že eter' · žrъc' si idol'ski · naplъni se duha lukavnago vzdviže bran' v lûdeh' lûdi na lûdi gotovae na boi VO Drag Vinod Brit Ber₂] *Aristodemus vero qui erat pontifex idolorum repletus spiritu nequissimo sedicionem excitavit in populo;*

6. čitanje: Všad' žrl(a)сѣ k' knezu sprosī u nego .b. m(u)ža dlžna semrti . i postavi ê posrêdê posrêdê (!) plka N₁ Vat₅ Mosc N₂] šďd'še aristodim' kѣ knezu · isprosī u nego dva muža · êže bē-šeta za svoe grêhi utnoma · i postavľ ê · posrêdê mnog' lûdi VO Drag Vinod Brit Ber₂] *Perrexīt itaque Aristodemus ad proconsulem, et petiit ab eo duos viros, qui pro suis sceleribus erant decollandi. Et statuens eos in medio foro coram omni populo;*

6. čitanje: Ap(usto)ľ ne uboê se . na tvrdostan'nê priêmь čašu i stvori križь ponesi rukoû i vs'se zn(a)m(e)niêmь križa vьoruži N₁ Vat₅ Mosc N₂] ap(usto)ľ že ležečema mьtvьсema pivšema êďь · ne ustraši se · nъ tvr'dostannê priem' čašu · znamenie kr'st'no stvori na nei VO Drag Vinod Brit Ber₂] *beatus Iohannes iacentibus mortuis iis qui venenum biberant intrepidus et constans accepit calicem et signaculum crucis faciens in ego;*

5. Zaključno

Pasija apostola Ivana u *1. Novljanskom brevijaru* pokazuje se kao jedinstven tekst hrvatskoglagoljske tradicije apokrifnih apostolskih tekstova. Prema tekstološkoj analizi bliska je brevijarima južne, zadarsko-krbavske skupine, *Vat₅ Mosc N₂*. Usporedba s latinskim izvorima pokazala je da paralele za hrvatskoglagoljske tekstove imaju latinski tekstovi, *Passio Iohannis* (BHL 4320), *Passio Iohannis. Recensio Interpolata* (BHL 4321) i *Virtutes apostolorum* (BHL 4316). Komparativna je analiza utvrdila da postoje bolje podudarnosti mogućih latinskih predložaka i Ivanove pasije u brevijarima *VO Drag Vinod Brit Ber₂*, nego u brevijaru *N₁* i njemu srodnim brevijarima. Latinski tekstovi popularne zbirke *Virtutes apostolorum* bili su izvori i za neke druge hrvatskoglagoljske apostolske pasije, primjerice, *Pasiju apostola Filipa i Pasiju Jakova Starijeg*.²⁸ Hrvatska je srednjovjekovna pismenost i kultura, od svojih početaka bila izložena snažnim poticajima tradicija Istoka i Zapada. U ranijim je stoljećima bio naglašeniji značaj grč-kobizantskoslavenske literature, dok je od 13. stoljeća nadalje sve više jačao i postao presudan utjecaj zapadnih i srednjoeuropskih književnosti. Predstavljena hrvatskoglagoljska pasija Ivana apostola pripada korpusu hrvatskih srednjovjekovnih tekstova koji su nastali pod utjecajem zapadnih, i to latinskih apokrifnih i legendarnih, književnih i liturgijskih izvora.

Izvori

Brevijari:

Bar – *Baromičev brevijar*, Venecija 1493, Zagreb, NSK, sign. R I-16°-1.

Ber₂ – 2. *Beramski brevijar*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163.

Brit – *Brevijar Britanskog muzeja*, 15. st. London, British Museum, sign. ADD 31951.

Broz – *Brozičev brevijar*, Venecija 1561, Zagreb, Knjižnica HAZU, sign. R 783.

Drag – *Dragučki brevijar*, 1407, Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III b 25.

Mavr – *Mavrov brevijar*, 1460, Zagreb, NSK, sign. R 7822.

Mosc – *Moskovski brevijar*, c. 1442-1443, Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Zbirka Sevastyanov, sign. Fond 270, 51.

MR₁₆₁ – *Metropolitanski brevijar*, 1442, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, sign. MR 161.

N₁ – 1. *Novljanski brevijar*, 1459, Novi Vinodolski, Župni ured.

N₂ – 2. *Novljanski brevijar*, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured.

Oxf – *Oxfordski brevijar-misal*, 14. st., Oxford, Bodleian Library, sign. MS. Canon. Lit. 172.

Pad – *Padovanski brevijar*, 14. st., Padova, Biblioteca Universitaria, sign. MS 2282.

Pm – *Pašmanski brevijar*, dr. pol. 14. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III b 10.

PtBr – *Prvotisak brevijara*, 1491, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico, sign. Inc. 1235.

SP – *Brevijar Arhiva sv. Petra u Rimu*, 15. st., Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Cap. S. Pietro, D215.

Vat₅ – *Vatikanski brevijar Illirico 5*, sredina 14. st., Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 6.

Vat₁₀ – *Vatikanski brevijar Illirico 10*, 1485, Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Borg. illir. 10.

Vat₁₉ – *Vatikanski brevijar Vat. Slav. 19*, 1465, Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Vat. Slav. 19.

²⁸ Badurina Stipčević, V.: *Apocryphal Passions of the Apostles in Croatian Glagolitic Texts*, c. d.

*Vb*₁ – I. Vrbnički brevijar, 13.-14. st., Vrbnik, Župni ured.
Vinod – *Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar*, 1485, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. I d 34.
VO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 3.

Zbornici:

Libro od mnozijek razloga, 1520, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV a 24.
Oxfordski zbornik, Oxford, Bodleian Library, sign. MS. Canon. Lit. 414.
Pazinski fragmenti, početak 14. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Pazin, Franjevački samostan, sign. Fg Pis.
Tkonski zbornik, početak 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV a 120.
Zbornik Berčićev zbirke br. 5, 15 st., Sanktpeterburg, Rossijskaja nacionalnaja biblioteka, sign. Bč 5.
Žgombićev zbornik, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 30.

Apocryphal Passion of John the Apostle (*Passio Iohannis apostoli*) in the Croatian Glagolitic *First Breviary of Novi Vinodolski* (1459)

Vesna Badurina Stipčević

Whereas little data on the life and work of Jesus's first disciples survive in canonical Biblical texts, many apocryphal and hagiographic works were written about the apostles. In this respect, Croatian medieval literature is no exception, with numerous texts containing apocrypha about the apostles surviving to this day. Many Croatian Glagolitic breviaries contain lessons from the apostolic passions. Among them, the *Passion of St. Andrew the Apostle*, the *Passion of St. James the Great the Apostle* and the *Passion of Phillip the Apostle* stand out. Current research shows that they were created based on Latin apostolic biographies featured in the 6th-century medieval collection *Virtutes apostolorum*. In contrast, the Glagolitic text of the *Biography and Passion of Apostle James the Less* was based on the apostolic biography by St. Jerome. John, the youngest of Christ's apostles, figures prominently in the New Testament writings, most notably with his Gospel, the three Epistles and the Apocalypse. His life and missionary work was described very early in apocryphal and hagiographic literature. The 2nd-century Greek *Acts of John* (*Acta Iohannis*) were the basis of many later adaptations and compilations in oriental languages and Latin, which, in turn, had a significant influence on the development and tradition of Johannine hagiography in Western Europe. Descriptions of the apostle's life, martyrdom and death became part of the liturgical texts, including breviary lessons for his feast day. For instance, the temporale section of many Croatian Glagolitic breviaries from the 14th to the middle of the 16th century contain the text of the *Passion of John the Apostle* (*Passio Iohannis apostoli*), which is to be read on 27 December. The integral version of the Passion of John in the *First Breviary of Novi Vinodolski* (1459) contains six extensive readings, with textual parallels in Latin apocrypha about John the Apostle (*Passio Iohannis* BHL 4320, 4321; *Virtutes Iohannis*, BHL 4316). A textological analysis shows correspondences between the *First Breviary of Novi Vinodolski* and Croatian Glagolitic breviaries of the southern, Zadar-Krbava group, viz. the *Vatican Illirico 5 Breviary* (14th century), the *Moscow Breviary* (1444-45) and the *Second Breviary of Novi Vinodolski* (1495). The Passion of John the Apostle in the *First Breviary of Novi Vinodolski* holds a unique position among apocryphal apostolic texts of the Croatian Glagolitic tradition.